

Jenny Willner

Az öröklődés problémája: Ferenczi organológiája és a bioanalízis politikája*

Az öröklődésről lehetetlen semlegesesen beszélni. Az evolúciós leszármazástörténetről alkotott eltérő tudományos és politikai nézetek hálója képezte azt a háttérrel, amely előtt a bioanalitikus projekt a maga különlegességében kialakult.¹ Ferenczi Sándor (1873-1933) *Versuch einer Genitaltheorie* (1924)¹ című művében a traumás neurózis és a pszichózis klinikai profilját alkalmazta „modellként” az emberi nemiség evolúciós történetének újraírásához (Ferenczi, 1924/1997). Ennek során Jean Baptiste-Lamarckra (1744-1829) és két, a 20. század fordulóján és azt követően népszerű német íróra Ernst Haeckelre és Wilhelm Bölschére hivatkozott. Nem egyszerűen fontos hatásokként utalt rájuk, hanem át is alakította az e szerzők által kidolgozott elgondolásokat. Ferenczi módosításainak rejtett politikai vonatkozásai voltak.

Tanulmányom azt a bioanalitikus olvasási stratégiát vizsgálja, amelyet Ferenczi a genitalitás-elméletében alkalmazott, és azt az ebből következő perspektívát, mely mindkettőre, magára a szerves életre és arra vonatkozott, amit a biológiai tudományok igyekeznek megtanítani ezekről nekünk. Ferenczi munkája nemcsak a szárazföldi élet vízi eredetére tekint vissza, hanem egy olyan korszak evolucionista lelkesedésére is, amely Ferenczi idején már a végpontjára ért; egy olyan korszakra, amelyben a darwinizmus és a lamarckizmus még nem látszott ellentmondásosnak, összhangban volt Ernst Haeckel (1834-1919) zoológus és népszerű tudományos író monista világképével, akinek biogenetikai törvénye központi szerepet játszott mind Ferenczi, mind Freud filogenetikai spekulációiban. A populáris biológiának ezt a pszichoanalitikus elméletben megjelenő örökségét mára már kínos aura övezi; Ernest Jones, Freud jóváhagyott életrajzírója nehezen viselte Freud lamarckizmusát. A következőkben azt a hipotézist fogalmazom meg, hogy maga Ferenczi bioanalízise, annak ellenére, hogy referenciaként használja Haeckelt, mégis némi ellenérzéssel viseltetik a Haeckel-féle „biogenetikai törvény” iránt. Ugyanígy ambivalens a

---

* Eredeti megjelenés: Jenny Willner: The Problem of Heredity: Ferenczi's Organology and the Politics of Bioanalysis. *Psychoanalysis and History*, 2022, 24(2): 205-218.

¹ Első magyar kiadása: Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében – pszichoanalitikai tanulmány*. Ford. Kovács Vilma. Budapest: Pantheon Kiadás, 1929. (A ford.)

viszonya a Haeckel munkásságát követő és arra építő reformer és publicista Wilhelm Bölsche (1861-1939) „erotikus monizmusához” (Kelly, 2011, 36.). Közben Ferenczi pozitívan ír a „nagy mester Haeckel”-ről (Ferenczi, 1924/1997, 66), és Bölschéről mint „Haeckel apostoláról” (i.m., 68), egyúttal elhatárolja magát attól az öröklődésről szóló diskurzustól, amely túlságosan is összhangban volt Haeckel és Bölsche tagságával a Német Faji Higiéniai Társaságban.

Valóban közismert, hogy Ferenczi genitalitás-elmélete ellentétben áll a biodeterminista tanokkal, például August Weismann csíraplazma elméletével, amely az 1890-es évek bevett biológiájában kiszorította a lamarckizmust. Ferenczi és Freud „lamarckizmusa” – ők maguk időnként „Lamarck-projektként” emlegették befejezetlen bioanalitikai terveiket – összefüggésbe hozható azzal a politikailag progresszív potenciállal, amely a lamarcki koncepcióban rejlik, miszerint a szerzett tulajdonságok a következő generációra is átörökíthetők (Slavet, 2009). Az öröklődés determinisztikus elméleteivel ellentétben, amelyek csak a genetikai maganyagot veszik figyelembe, a lamarcki megközelítések lehetővé teszik, hogy a környezet megváltoztassa a mutálható egyedeket. Ennek fényében érthető, hogy Ferenczi az amfimixis Weismann-féle fogalmát alkotója szándékával ellentétben újrahasznosítja: míg Weismann a fogalmat kizárólag a genetikai anyag sejtmagban történő összeolvadására használta, addig Ferenczi egyfajta szervek közötti átviteli kapcsolatként értelmezte. Más szóval, Weismann fogalmának Ferenczi általi kisajátítása révén a *szóma* jelentőségre tesz szert.

Mint látni fogjuk, Ferenczi nemcsak Weismannt, hanem Lamarckot is alapvetően a szerzővel ellenkezően értelmezi. A *Katasztrófák*at egy olyan történelmi háttér előtt kell olvasni, amelyben az eugenikus eszmék egyre inkább társadalmi elfogadottságot nyertek a politikai spektrum jobb és bal oldalán is, és a neolamarckiánusok és neodarwinisták körében egyaránt.² Hogy a Ferenczi bioanalízise által kidolgozott szituációk a valóságot írják-e le, az mellékes; a vita itt nem arról szól, hogy a szerves életet előretolja vagy visszahúzza valami, hogy az irány előre, hátra, felfelé, lefelé az óceánba vagy éppen a szervetlen felé tart-e. Ferenczi teljesítménye inkább abban rejlik, hogy radikálisan elidegeníti a tökéletesség és a degeneráció, a normalitás és a patológia eszméit.³

Nehéz örökség

Ferenczi 1914-15 telén írta a *Katasztrófák* első vázlatát, ekkor egy huszárezred főorvosaként Pápa helyőrségi városban állomásozott, és szabadidejében Freud *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című művének magyarra fordításán dolgozott (Ferenczi, 1924/1997, 9).⁴ Az erődben rendelkezésére álló katonakönyvtár a különböző zoológiai könyvek mellett Lamarck, Oken és Darwin írásait, valamint a 19. század végének és a 20. század elejének legkelendőbb természettudományos

---

² Ezekről az ambivalenciákról lásd Rheinberger & Müller-Wille, 2009, 135-136.; Pick, 1993, 101.

³ Ez joggal értendő patoanalízisként, amely a patológia antropológiai relevanciájából indul ki; lásd Van Haute & Geyskens, 2012, 27.

⁴ A pápai helyszínről lásd Berz, 2012, 20.

szezőinek, Haeckelnek és Bölschének a műveit kínálta (Ferenczi, 1924/1997, 10). Nem meglepő, hogy ezek a könyvek egy vidéki katonai könyvtárban is megtalálhatók voltak. A Haeckel-féle evolúciós monizmus még a 20. században is óriási népszerűségnek örvendett, és jelentősen hozzájárult a társadalmi szféra biologizálásához (Hagner & Sarasin, 2008, 52.). Bölsche háromkötetes bestsellere, a *Szerelmi élet a természetben* [Das Liebesleben in der Natur] (Bölsche, 1898-1903)⁵, amely a *Katasztrófák* legfontosabb forrásai közé tartozik, 1927-re elérte a 80000 példányos németországi példányszámot (Berentsen, 1986, 175.). Egyetlen irodalmi szalon vagy munkáskönyvtár sem volt teljesnek tekinthető egy hiánytalan sorozat nélkül.

Az akadémiai biológusok körében azonban Haeckel megközelítését már régen elavultnak tartották. Ferenczi ezért is fenntartással mutatja be a genitalitás elméletét, jelzi, hogy az nem a biológiai tudományok legújabb eredményein alapul (Ferenczi, 1924/1997, 10). 1923-ban, az 1924-ben megjelenésre váró, véglegesen elkészült szöveg előszavát írva, forrásainak kiválasztását az 1914-ben rendelkezésére álló katonai könyvtár gyér kínálatának tulajdonítja. A fenntartás pozitívan átfogalmazható: a Pápán fellelhető konstelláció – ahol egy katonai könyvtárban Freud szexualitáselmélete találkozik a népi darwinizmussal – tíz évvel később is figyelmet érdemelt. Egy végéhez közeledő korszak feszültségei mutatkoznak meg azon szövegek sorában, amelyekről bizton feltételezhetjük, hogy ott voltak Ferenczi íróasztalán.

Az 1860-as években Darwin műveinek Haeckel általi átértelmezése áttörést jelentett az evolúcióelméletben a német nyelvterületen. E sikerhez döntő volt, hogy Haeckel a darwini leszármazási elméletet a természetfilozófiával, a természetes szelekció elvét pedig a rekapituláció romantikus-idealista elméletével (azzal az elképzeléssel, hogy „az ontogenezis a filogenezist rekapitulálja”) ötvözte (Kleeberg, 2005, 140.). Haeckel szerint a filogenezis (egy faj evolúciós fejlődése) és az ontogenezis (az egyes szervezetek fejlődése) közötti feltételezett oksági kapcsolat lett az élet megértésének mintája – Haeckel szavai szerint az életet a „fejlődés és a tökéletesedés törvénye” irányítja (Haeckel, 1870, 274.). *Anthropogenie* (1868) című művében Haeckel kijelenti, hogy ez a biogenetikai törvény a kiindulópont az emberi lények evolúciójának megértéséhez. A primitív vízi élőlények iránti egész életre szóló szenvedélyét már a *Die Radiolarien* („A radioláriák”, 1862) című művében jelezte. Kedvenc egysejtűinek esztétikusan tetszetős csontvázszerkezetében felfedezni vélte a teljességre való hajlamot. Ez teljes mértékben a lamarckiánus módszernek felelt meg. Így bontakozott ki a túlélésért folytatott harc darwini koncepciója a német nyelvű recepcióban, amelyet Haeckel egyházellenes pátozzsal fogalmazott meg, és amely összeolvadt a korai bismarcki korszak *Kulturkampf* retorikájával.

Amióta Frank Sulloway megjelentette *Freud, a lélek biológusa* című könyvét, közhellyé vált, hogy a Haeckel által megfogalmazott biogenetikai törvény meghatározó volt a pszichoszexuális szakaszok ismétlés-struktúrája szempontjából Freud *Három értekezésében* – abban a szövegben, amelyet Ferenczi a *Katasztrófák*

---

⁵ Az idézett könyv magyarul is megjelent népszerű olvasmány volt: Wilhelm Bölsche: *Szerelem az élők világában: A szerelem fejlődéstörténete és földi vándorútja*. Ford. Kremmer Dezső. Budapest: Athenaeum, 1912. (A ford.)

kitalálása idején fordított magyarra. Az az elképzelés, hogy a biológia elavult felfogása „hipotetikus-deduktív hatást” (Sulloway, 1987) gyakorolt a pszichoanalitikus elmélet kialakulására, azonban csak egy része a történetnek. Továbbra is fontos, hogy ezt a kapcsolatot konkrétan jellemezzük: a Haeckel által megalkotott filogenezisre való hivatkozás ellenére a bioanalízis elmélete – Ferenczinél és Freudnál egyaránt – feltűnően következetes abban, ahogyan elválik attól a sajátos világnézettől, amelybe Haeckel rekapitulációs elmélete belegabalyodott.⁶

Visszatérve a katonakönyvtárba, miközben Ferenczi a *Katasztrófákat* tervezte, 1915 elején jelent meg Bölsche könyve, a *Stirb und Werde!* (Halj meg és létezz), amelynek csúcspontja a „számunkra látható igazi, fokozatos mutációról” szóló elmélkedés, „a fény felé való folyamatos menetelésünk legszentebb biztosítéka” (Bölsche, 1915, 87.). Ugyanebben az időben Haeckel egy kiadványa a legújabb háborús tudósításokat építette be evolúciótörténetébe, amely az egysejtű organizmusoktól indult, és Németország eugenikai alapon történő háborús győzelmének szükségességével zárult (Haeckel, 1915). Ferenczinek aligha kerülhetett el a figyelmét, hogy az egész életében szociális reformer Bölsche, Haeckel nyomdokain haladva, már 1900-ban kifejezetten a „faji higiénia” intézkedései mellett érvelt: Bölsche felszólította a tudományt, hogy „a tudósok körültekintő bölcsességével” avatkozzon be a természetes szelekció irányításába, „az egyre egészségesebb, erősebb, boldogabb nemzedékek felnevelése érdekében” (Bölsche, 1898-1903, 3. kötet, 332-333.). Végző soron a „fajt” kellett „előbbre vinni” (i.m., 40.). Bölsche felfogása a szociálisról, akárcsak Haeckelé, a biológiai töretlen kiterjesztése, amely már „prefigurálódott a tiszavirágok”, életében megfigyelhető a „párási készletben”. „Egy társadalmi ideál ez, ahogy gőzölög, vérzik, beépül mindennapi valóságunk szinte borzalmas fényébe” (Bölsche, 1898-1903, 1. kötet, 34.).

Amikor Bölsche elbeszélője a *Szerelem az élők világában* olvasóját a nedves mélységekbe viszi, ahol a nemzés kezdődött és az élet keletkezett, Ferenczi műve követi őt. A stílári és szerkezeti különbségek azonban döntőek. Bölsche megmássza a fejlődés létráját, a primitív élet felfelé irányuló, egyre ambiciózusabb mozgását figyeli meg. A fejlődéstörténet visszatekintő látásmódját „reflexív visszaemlékezésként” írja le, „az ember erőinek összegyűjtése egy soha nem látott, még magasabb fejlődési lökés felé” (Bölsche, 1898-1903, 1. kötet, 333.) történik. Harminc évvel később (15 évvel Ferenczi pápai vázolata után) Bölsche azt írja majd, hogy mindannak megváltását, amit munkásságában szorgalmazott, a nemzetiszocialista ideológiában látja (Bölsche, 1934, 4., idézi Hagner & Sarasin, 2008, 61.).

Nincs azonban olyan egyenes vonal, amely Bölsche *Szerelem az élők világában* című háromkötetes művéből a nemzetiszocializmusig vezetne. A századfordulón Bölsche még afféle szocialista volt; a Berlin melletti Friedrichshagenben működő körét a müncheni *Simplicissimus* című satirikus folyóirat oldalain „bolsevik paradicsomként” gúnyolták (Sarasin, 2011, 447.). Szexpozitív hozzáállásának megvoltak a maga felszabadító vonatkozásai, legalábbis a vilmosi korszak uralkodó szexuális erkölcsiségéhez képest (lásd Azzouni, 2009, 21-22.). Mégsem lehet figyelmen kívül hagyni bestsellerének eugenetikai attitűdjeit, különösen, ha Ferenczi

---

⁶ Freudról e tekintetben lásd Willner, 2020.

és Freud szemszögéből olvassuk. Egy sor olyan, a korszakra jellemző vonást mutat, amellyel szemben a pszichoanalízis már a kezdetektől fogva igyekezett elhatárolni magát.

A módszertanról: szükségük van-e a szerveknek elméletre?

A Haeckel által eredetileg bemutatott monista világbkép a teljesség iránti vágyat fejezi ki, amely a tudományok modernkori diverzifikációjára adott védekező reakcióként értelmezhető (Thomé, 2002). Adorno kifejezetten rámutat a 19. század végi monizmusra, amikor a *Weltanschauung*ot (világnézetet, ideológiát, életfilozófiát) úgy jellemzi, mint annak az infantilis vágnak a megvalósulását, mely szerint a világ egésze és annak megismerése egyetlen szubjektív aktus révén megragadható (Adorno, 1973, 92.). Ez leírja azt a morfológiát, amelyet Haeckel (Goethére és Darwinra egyaránt hivatkozva) képviselt: a mikroszkóp alatt megfigyelt kinyilatkoztatás ígérét hordozza magában; azon az elképzelésen alapul, hogy mindannak a struktúrája, ami él, vizuális belátással (*Anschauung*) leolvasható.

Amikor ezzel szemben Ferenczi a bioanalízist olyan tudományként fogja fel, amely „mely pszichoanalitikus ismereteket és munkamódot rendszeresen visz át természettudományokra” (Ferenczi, 1924/1997, 112.), mindenekelőtt azt feltételezi, hogy ezek a struktúrák értelmezést igényelnek. A bioanalízis nem támaszkodhat pusztán a megfigyelésre. Ferenczi keretrendszerében központi szerepet játszik a túldetermináltság pszichoanalitikus fogalma, amely a természettudományoknak szánt súlyos ajándékká válik: Ferenczi szerint azt kell feltételezni, hogy minden fiziológiai folyamat túldeterminált (Ferenczi, 1924/1997). Ennek a fiziológiába való beavatkozásnak messzemenő ismeretelméleti következményei vannak.⁷ Ezek ellentétben állnak a pozitívizmussal, de a spekulatív-intuitív transzgressziós fantáziákkal is, amelyek Bölsche munkáit jellemzik. Ferenczi alaposan elhatárolódik a léleknek mint a biológiai szubsztrátum megszakítatlan kiterjesztésének monista felfogásától, de olyan módon, aminek kevés köze van a karteziánus dualitáshoz. Ez nyilvánvalóvá válik Ferenczi egyik későbbi, „Freud hatása az orvostudományra” („Freuds Einfluss auf die Medizin”, Ferenczi, 1933/2004, 2. kötet, 290-302.) című előadásában. Ebben Ferenczi hangsúlyozta, hogy a pszichoanalitikus módszer igyekszik elkerülni mind a test-lélek dualizmus naiv végétét, mind a materialista monizmus tévedését, amely „a pszichikum és a fizikum” „elhamarkodott egységbe” helyezésével jár. Ezt, állapítja meg, „sem most, sem a közeljövőben, sőt talán soha nem is lehet teljesen megvalósítani” (294.). A pszichoanalízis stratégiai dualizmusa elfogadja e következtetés módszertani következményeit: a szerves anyagról nem létezik semleges és átlátható nyelv.

A nyelv és az értelmezői megközelítés elsőbbségét követelő túldetermináltság koncepciója mellett a bioanalitikus megközelítés döntő újítása a perspektíva programszerű megfordításában rejlik. Ferenczi írásaiban ez a nyelvi feldolgozás folyamataként tárul fel, egészen a legapróbb megfogalmazásokig. „De minél

---

⁷ Ferenczi episztemológiájának hiteles áttekintését lásd Soreanu, 2019, 95-106.

magasabb a fejlettség foka” – kezdi, hogy aztán ugyanabban a mondatban megfordítsa a perspektívát –, „azaz feltevésünk szerint: minél szövevényesebb történelmi múltra tekinthet vissz a faj” (Ferenczi, 1924/1997, 74.). Ha ez leírja a módszert, akkor Ferenczi tézise a talasszális regresszióról az empirikus megfigyelés elől eltűnő dolgokról szóló szükségszerű spekulációk szintjén működik.

Változatos különbségeiken túl létezik egy bioanalitikus narratíva, amely egyesíti Ferenczit és Freudot. Ez a befejezettség uralkodó narratívájával szemben ellen-narratívaként szolgál, amely egy traumatikus törés által kiváltott, visszafelé irányuló impulzus hipotézise körül forog. Az ellenmegszállás logikájának megfelelően a visszafelé mutató impulzus mégis progresszió formájában fejeződik ki. *A halálösztön és az életösztönök* című művében Freud megjegyzi: „A neurotikus fóbia képződésének folyamata, mely nem egyéb, mint valamely ösztönkielégülés elől való menekülés, mintaképet adja e látszólagos »tökéletesedési ösztön« keletkezésének” (Freud, 1920/1923, 37-38). Ferenczi *Katasztrófákja* hasonlóképpen állítja, hogy „ugyanaz az erő, mely regresszióra ösztönöz, progresszív irányúvá válik, az alkalmazkodás és a komplikáció értelmében, ha egy cenzúrainstancia a direkt kiélésben akadályozza” (Ferenczi, 1924/1997, 121.). Az általa hipotetikusan feltételezett talasszális regresszió hátrafelé mutat, és ez az irány mondatról mondatra meghatározza Ferenczi saját álláspontját. Eltekint az Arisztotelészig visszanyúló evolúciós létra képétől, és ezzel együtt az életben rejlő, önmagát tökéletesíteni akaró tendencia velejáró fogalmától is, annak minden politikai virulenciájával együtt.

Ferenczi szerint az életformák mindig csak „külső inger, nélkülözés vagy katasztrófa” miatt kényszerültek változásra (Ferenczi, 1924/1997, 119.). Könnyű figyelmen kívül hagyni a lamarcki környezeti paradigmától való eltérést: Lamarck is abból indul ki, hogy a negatív körülmények a változás mozgatórugói. Míg Lamarck organizmusai minden egyes krízisből megerősödve kerülnek ki, addig a bioanalízis, éppen ellenkezőleg, úgy működik, hogy radikálisan destabilizálja azt az elképzelést, hogy ez a megerősödés elválasztható a kóros változástól. Azok az ingerek, amelyekkel Ferenczi foglalkozik, kapcsolódnak későbbi, gyakran polemikusan megfogalmazott téziséhez, miszerint a neurotikus zavaroknak „az első lökést mindig traumás, sokszerűen ható *reális rázkódtatás adja meg, összeütközés a környező világgal*” (Ferenczi, 1930/1982, 403., kiemelés az eredetiben).

Ferenczi tézise a szövetek és szöveti elemek túldetermináltságáról nem csupán ismeretelméleti álláspont. A bioanalitikus narratíván belül a vizsgálat tárgyának tüneti státuszát is megalapozza. Amikor Ferenczi kijelenti, hogy a „nemi aktus egyes mozzanatait” úgy fogja értelmezni, mintha azok „neurotikus tünetek” lennének (Ferenczi, 1924/1997, 44.), a tünetként való jellemzésük tartalmi, politikai körülményekből fakad. A következőkben ezért „organológiáját” a hisztéria pszichoanalitikus felfogásához viszonyítva vizsgálom, és felteszem a kérdést, hogy pontosan mi tesz relevánssá egy ilyen olvasatot.

Hősies szervek, hisztérikus szervek

Ferenczi megjegyezte, hogy „Mikor például Lamarck a szervek használatát vagy nemhasználatát okolja a fejlődésünkért, nem veszi észre, hogy elkerülte a tulajdonképpeni problémát” (Ferenczi, 1924/1997, 122-123.). Lamarck azt állítja, hogy a szervek egy folyadék miatt fejlődnek, amely egy testrészebe áramlik, amikor azt ingerlik vagy aktiválják. Ferenczi nem elégszik meg ezzel a magyarázattal. Azzal az analógiával érvel, hogy egy gép használata nem teszi erősebbé a gépet, és ehelyett azt feltételezi, hogy a változást egy visszafelé irányuló vágy visszafordítása hajtja, amelyet viszont egy korábbi zavar váltott ki. „Csak a hisztéria és patoneurózisok körében tett megfigyeléseim mutatták meg, hogy hogyan létesül túlerős ellenmegszállás⁸ a megzavart testrészen” (Ferenczi, 1924/1997, 123.). A motívumok, vágyak és szükségletek központi szerepet játszanak a lamarckizmusban. Amikor Ferenczi lamarckizmusa látszólag azzal a kérdéssel tetőzik, hogy „mi indította a kételtűeket és a csúszómászókat arra, hogy péniszt teremtsenek maguknak” (Ferenczi, 1924/1997, 75.), hangsúlyozni kell, hogy a „vágy pszichikai erejét” kifejezetten a pszichoanalitikus „hisztéria megfigyeléséből” (396.) vezeti le. A Ferenczi érdeklődésére számot tartó kívánságok/vágyak (Wunsch) aligha egyeztethetők össze a *besoin* (szükséglet) lamarcki fogalmával. Csak torzított formában, testi tünetként jutnak kifejezésre. Míg Lamarcknak a szervek fejlődéséről alkotott nézete a pénisz ingerléséből eredő erekció folyamatával analogizálható (Schuller, 2018, 224.), Ferenczi ehelyett a szervek referenciális, reprezentációs és expresszív tulajdonságaira összpontosít, amelyeket a hisztéria traumaelméletének fényében értelmez. Az eltolás mechanizmusával a szervek olyan katasztrófákról közvetítenek információkat, amelyek elkerülnek az empirikus megfigyelést.

Ferenczi organológiája sokkal sűrűbben tartalmaz utalásokat a hisztéria eltérő pszichoanalitikus elméleteire, mint elsőre tűnhet.⁹ Ez összefügg azzal, hogy Freud és Ferenczi filogenetikai spekulációi nem kis mértékben olyan, a nyilvánosságtól elzárt gondolkodást jeleznek, amely egy kínzó és megoldatlan kérdést követett: hogyan lehet a traumamodellt az ösztön-moddellel integrálni? (Grubrich-Simitis, 2007, 649.) Ez párhuzamba állítható a Ferenczi traumatizált betegekkel végzett munkájában meglévő következetes tendenciával. Egyrészt genitális elmélete visszautal a hisztéria korai traumaelméletére. Másrészt, a katasztrófák hangsúlyozása mellett is támaszkodik Freud „Egy hisztéria-analízis töredéke (Dóra)” (1905) című művére, amelyben Freud a vágyteljesítés elméletét fogalmazza meg a hisztériával diagnosztizált páciens, Dóra esetének segítségével. Ebben az elbeszélésben a szomatikus folyamatok az elfojtott vágyak kifejezésének eszközeként állnak rendelkezésre. A tünet „cselekvést – egy szexuális tartalmú fantázia megvalósulását” jelöli, és alapvetően túldeterminált, bár

---

⁸ Az ellenmegszállás kulcsszó. Ez a befogadás aktusa.

⁹ Ferenczi saját hisztériáról szóló munkái, amelyek részben még a pszichoanalízis felvétele előtti gyakorlatából származnak, megerősítik, hogy az irányzat korán elindult. A hisztéria profilja központi szerepet játszott a háborús traumáról tartott két előadásában, amelyeket 1916-ban és 1918-ban tartott. A témával kapcsolatos munkássága az 1919-es évben több publikációban csúcspontot ér el. A *Thalassa* számára különösen fontos a „A hisztériás materializáció jelenségei” című tanulmány. (Legújabb kiadása: *Ferenczi Sándor összes művei, 3. kötet. Háború, forradalmak, pszichoanalízis 1914–1919*. Szerk. és s. a. r. Borgos Anna, Pető Katalin. Budapest: Oriold és Társai, 2023, 352-362. – A ford.)

„nem szükséges, hogy a tünet különböző jelentései egymással összefüggésben legyenek” (Freud, 1905/1993, 55).

Freud a hisztériás tünet szerkezetét a Dóra által elszenvedett ideges köhögés legalább hat meghatározásának segítségével dolgozza ki. Köhögése (1) az apjával való együttérzést imitálja, ugyanakkor (2) önvádat fejez ki, és (3) a Herr K.-val való kapcsolatát, valamint (4) a Herr K. távolléte miatti sajnálkozását ábrázolja; (5) köhögése továbbá azt a kívánságot fejezi ki, hogy jobb nő legyen a férfi számára, miközben (6) a saját apjával való szexuális együttlétet is ábrázolja, azonosulva annak szeretőjével, Frau K.-val. Nos, Ferenczi művében természetesen nincs szó köhögő péniszről, bár az ejakulációs zavarok leírásakor „genitális dadogásról” (Ferenczi, 1924/1997, 22.) beszél. Ferenczi azonban analógiát von a férfi nemi szerv gátlástalan, egészséges működése és a hisztériás tünet között, amikor a torzítás különböző formáit tárgyalja: a sűrítést, az eltolást és az ellentétébe fordítást.

Ferenczi számára egy szerv: tünet, a tünet pedig (ahogyan Freud már megfogalmazta) „egy régi hordó, amelyet új borral töltenek meg” (Freud, 1905/1993, 55.). Amikor Ferenczi a hímtag meghatározottságait igyekszik dekódolni, a Freud által a köhögő hisztériusra alkalmazott mintát követi: a pénisz (1) „szimbóluma az ősbibb fúróeszköznek, a fognak” (Ferenczi, 1924/1997, 38.), és a makk megjelenése (2) a születést szimbolizálja. A közösülés során a pénisz fizikailag (3) az anális megmaradási vágyat valósítja meg, konfliktusban a (4) húgycső adási akaratával, míg az erekció és az ejakuláció (5) „az egész szerv elejtésének szándékával kezdődik” (i.m., 46). A pénisz mindenekelőtt úgy jelenik meg, mint (6) „a szárazra dobott hal”, amely „ábrázolja annak az állatelnöknek a küzdelmeit is, amely a nagy beszáradás katasztrófát végigélte” (i.m., 71). Ha Ferenczi ezen a ponton a „hal péniszjelentését” a „pénisz haljelentésével” helyettesíti, az a szándékának programszerűségét mutatja. A pénisz mint a szervek mesteri jelölője, a kísérteties paradigmája, hisztérius színházat visz színre, tudatán kívül van, státusza mesterséges, minden mást jelöl, mint önmagát. Ferenczi ezt a szenvedéseitől megrendült szervet az én hasonmásaként írja le, mint a „konténert”, amelyben a szexuális izgalom halmozódik, vagy mint a „végrehajtó vezető”, amely az egész szervezet nevében intézi a szexuális feszültség elidegenítésének ügyeit.

Míg Lamarck felfogása minden szerv fejlődéséről strukturálisan hasonlít az ingerlés által kiváltott erekcióhoz, Ferenczi mellett érvel, hogy „a hisztériás-patoneurotikus reakció mód csak egy példája volna azoknak az energiaeltolásoknak, melyek minden alkalmazkodási és fejlődési teljesítményben közreműködnek” (Ferenczi, 1924/1997, 123). Mindezt mindenekelőtt – nem véletlenül ír genitalitás-elméletet – a péniszre vonatkoztatja. Egyetértőleg idézi Bölsche felkiáltását az emberi férfi nemi szerv történetiségéről: „Bizony, ebben a tagban múlt rejlik. Ez egy meluzinai tag”, vagyis az ember és a hal hibridje. „Itt az ember lenéz a halra, amelytől a távoli bíbor napokban leszármazott” (Bölsche, 1898-1903, 2. kötet, 265.).¹⁰ Bölsche következő mondata azonban összeegyeztethetetlen a bioanalízissel, és Ferenczi kihagyja: „Végigkíséri az egész utat, egészen az emberiség koronájáig” (Bölsche, 1898-1903, 2. kötet, 265.).

---

¹⁰ Vö. Ferenczi, 1924/1997, 68-69.

Míg Ferenczi genitális elméletében a pénisz hátrafelé mutat, addig Bölschénél az ember előtti ősök „szerelmi szerve” (Bölsche, 1898-1903, 1. kötet, viii.) mindig a jövőbe néz, a krokodiltól előre (viii.). Bölsche egy heringiskolában képzei el a férfiember magömlés pillanatának prefigurációját. A haltejet úgy antropomorfizálja, mint „a férfi ondófoládék sűrű felhőjét, amely olyan hatalmas, hogy az óceán elhomályosul, hogy az érzéken mozgó halak egész ezüst szigete fürdik benne, úszik benne” (19.). A nemzés „görcseitől” és „vad kiadásaitól” verve az óceán „felduzzad és erjed” (20.). Bölschénél az állatias vemhesség olyan hosszú folytonosságot teremt, amelynek a szubjektív érzés számára hozzáférhetőnek kell lennie, noha átnyúlik az „idő éónjain” (6.). A biogenetikai alaptörvény affektív és orgiasztikus egységet épít ki minden nem emberi állatfajjal. Mivel embrióként minden emberi lény halként rekapitulálta az anyja méhében való létezését, mindannyian képessé válunk arra, hogy legalábbis elvben empátiát tanúsítsunk egy halorgiával szemben. Bölsche három kötetben keresztül – „te is”, „emlékezz, emlékezz” (1. kötet, 60., 7-től) – az állatias és természetes potencia közvetlen részvételi lehetőségének ígéretével csábítja az olvasót. Ugyanakkor az őseink párzási vonalával való bensőséges kapcsolatunk megidézése nem kerülheti el azt a benyomást, hogy kétségbeesett kísérletet tesz arra, hogy az elidegenedés és a degeneráció korába egyfajta virilitást idézzon.

Bölsche potenciafantáziái egy egész diskurzus libidinózus és ideológiai dimenzióit teszik nyilvánvalóvá: az evolúció, a növekedés, az öröklődés, a szaporodás, és a biologikus kiterjesztésben a tudományos, technológiai és kulturális fejlődés diskurzusát. Bölsche a „szerelem világhatalmát” (Bölsche, 1898-1903, 1. kötet, 73.) a fejlődés, biológiai haladás motorjává teszi, Haeckellel együtt elképzelve annak közvetlen kiterjesztését a tudományra és a technológiára. A „ritmusmotropizmus” (3. kötet, 26.), amely minden életformát a párzási mozgások harmóniájában tart, gőzgépként nyomul előre.

És akkor a bioanalízis a vészmegszakításhoz nyúl. Ez már az írásmódból is kitűnik. Bölsche animált mormogásától eltérve Ferenczi olyan mondatokban írja le a koituszt, amelyekben azon tűnődik, hogy vajon mi lehet az „oly figyelemreméltó egyformasággal periodikusan ismétlődő folyamatnak az *értelméről* is” (Ferenczi, 1924/1997, 55, kiemelés az eredetiben). Ráadásul a fejlődési folyamat középpontjába a hisztériát helyezi, érdemben szakítva a progresszív optimizmussal, amely Bölsche szövegének alapvető vonása, és amelyet Ferenczi első pillantásra egyértelműen ünnepelni látszik. A bioanalitikus beavatkozás mélyebb megértéséhez meg kell vizsgálnunk a 20. század elejének az elidegenedéssel, a deracionalizációval és a degenerációval való megszállott foglalatosságát. A *Katasztrófák* megírásának idején széleskörű egyetértés volt abban, hogy a zsidók különösen érzékenyek a neuraszténiára, a neurózisokra és természetesen a hisztériára. Ezt részben életkörülményeiknek, részben pedig a modernitás beteges gonoszságaira való örökletes fogékonyságuknak tulajdonították.¹¹ Sander Gilman végezte a legtöbb munkát annak bemutatásában, hogy a pszichiátriai diskurzusban a (férfi) hisztéria

---

¹¹ Gilman, 1993, 235. Gilman két írást emel ki, amelyek különösen nagy hatással voltak a hisztéria és a zsidóság közötti kapcsolat megteremtésére: Emil Kraepelin *Zur Entartungsfrage* (1908) című művét és Dr. Marezki 1918-ban Berlinben megjelent „Statistik über die Gesundheitsverhältnisse der Juden” („Statisztika a zsidók egészségi állapotáról”) című tanulmányát.

klinikai profilja nagyon szorosan összefügg a zsidósággal (Gilman, 1993, 93-119.). A hisztéria és a judaizmus összekapcsolása a francia öröklődésről szóló gondolkodáson belül döntő szerepet játszott abban, hogy Freud elhatárolódott Charcot-tól (Roith, 2008, 149-168.). Ferenczi az evolúcióról szóló narratíváját erre az általánosan értelmezett, mindenfajta fejlődést veszélyeztető elemre építi, amelyet olyan degenerációnak tekint, amely természetes úton kihalásra predesztinál egy vonalat, vagy eugenikus biopolitikai beavatkozásokat igényel, hogy minimalizálni, sőt megszüntetni lehessen.

Igaz az a gondolat, hogy a 20. század elejének társadalmilag progresszív mozgalmi a lamarckizmushoz gyakran társították az asszimiláción keresztül történő biológiai javulás reményét (Slavet, 2009). Úgy vélték, hogy a társadalmi viszonyok javításával a csoporthátrányok és az elnyomás öröklődővé vált transzgenerációs hatásai visszafordíthatók. Ez a stratégia azonban nem játszik szerepet a bioanalízisben, amely a lehető legtávolabb áll az optimalizálás bármiféle biopolitikai logikájától.¹² A bioanalízis más stratégiát alkalmaz. Ferenczi a genitális elméletével azt, amit az antiszemita norma a zsidóságnak tulajdonított, valójában magának a szerves élet szerkezeti törvényének nyilvánítja. A hisztérikus konverzió dinamikája a szerves fejlődés kísérteties okává válik.

Ferenczi genitális elmélete első pillantásra óceánokat és méhen belüli életet idéz, akárcsak Bölsche *Szerelem*-életműve. Pontosabban szemlélve azonban a bioanalízis kizárja az érintetlen eredet gondolatát, akár a tökéletesség, akár a degeneráció felé vezető kiindulópontként. Ez az, ami Ferenczi szemléletét nemcsak Haeckeltől és Bölschétől, hanem a kortársai, Felix Deutsch és Franz Alexander körében fellelhető pszichoszomatikus felfogástól is elválasztja (Wilson, 2015, 57.). A megszállástól megszabadult testiség gondolata, ahogyan azt a tisztítókúráktól remélhetnénk, szintén nem játszik szerepet Ferenczi neokatarzis-konceptiójában (Ferenczi, Wilson, 2015, 57.). A szennyeztelen eredet gondolatának egyáltalán nincs helye Ferenczi elméletében, legfeljebb mint neurotikus fantáziának.¹³ Ferenczi azonban nagyon komolyan vette a fantáziákat.

A bioanalízis politikája

A betegek kezelése Ferenczinél párhuzamban áll a szervekről való gondolkodásával. Ami leginkább megkülönböztette őt Freudtól, az a poszttraumás túlélés formái iránti rendkívüli érdeklődése volt. Nem sokkal halála előtt, 1932-es *Klinikai naplójában*¹⁴ a hasítás és a töredékek pszichés életének metapszichológiáját vázolta fel, felhasználva mind az anatómiai analógiákat, mind a betegek hallucinációit (Soreanu, 2018). A napló összevetése a mintegy 18 évvel korábban megfogalmazott genitalitás elmélettel

---

¹² A neolamarckizmus problematikájáról lásd Schuller, 2018, 32-34.

¹³ „A »születési trauma« az én analízisemben neurotikus fantáziára redukálódik” – írta Ferenczi 1925-ben Jonesnak, a Ranktól való távolságot hangsúlyozva. (Ferenczi – Jones – Groddeck, 2010, 98.)

¹⁴ A *Klinikai napló* először 1988-ban jelent meg németül *Sympathie keine Heilung: das klinische Tagebuch von 1932* címmel. Szerk. Judith Dupont. Berlin: Fischer. Angolul: *The Clinical Diary of Sándor Ferenczi*. Szerk. J. Dupont. Cambridge MA: Harvard University Press, 1995.

új perspektívát ad az utóbbinak. A *Katasztrófák* mintha a megdöbbenés állapotában íródott volna, hogy az élet egyáltalán folytatódhatott, hogy a halál nem mindig rövid időn belül jött el. Ferenczi feltűnő érzékenységet mutat a poszttraumás túlélés formái iránt; ez az érzékenység mindarra kiterjed, amit általában fejlődésnek és haladásnak szokás nevezni. Ferenczi mégis azt az örömet ünnepli, amely a kín ellenére és amiatt mégiscsak felmerül.

Ferenczi bioanalízisében az öröklődésről alkotott felfogás messze túlmutat a biológián. „Amit öröklődésnek nevezünk, az talán csak áthárítása a traumák kínos elintézése nagyobbik részének az utódokra” (Ferenczi, 1924/1997, 93, kiemelés az eredetiben). Nicolas Abraham *Katasztrófák*¹⁵ iránti lelkesedése kétségtelenül annak köszönhető, hogy Ferenczi bioanalízise legalábbis jelentős előképét adja a transzgenerációs trauma későbbi pszichoanalitikus elméleteinek. Középpontjában a generációkon átívelő, megszakított átörökítés formái állnak. A bioanalitikus beavatkozás az öröklődésről szóló diskurzusokba egyfelől a Freud *Totem és tabu* című művében meghatározott mintát követi, amelyben a „Patkányember” a civilizációs folyamat mintaesetként szolgál. Másrészt a transzgenerációs átörökítés elméletét vetíti előre, amely az evolúciós-biológiai öröklődés egész fogalmát elidegeníti, hasonlóan ahhoz, ahogyan Freud a *Mózes és az egyistenhit*ben (1939) a hagyomány, a szokás és a kulturális öröklődés fogalmait kezeli. Freud, aki ragaszkodott mind a zsidósághoz, mind a dohányzási szokásához, ragaszkodott a lamarckizmusához is, azonban nem a vívmányok és képességek átörökítésébe vetett hitként, hanem a traumatikusan kellemetlen tapasztalatok utódokra való áthelyezése értelmében.

Az, hogy Ferenczi genitalitás elmélete a hímtag funkcióját a hisztéria klinikai profilja szerint értelmezi, összhangban van azzal az alapvető tendenciájával, hogy mindazt, amit hagyományosan fejlődési szempontból „magasnak” gondolunk, poszttraumás neoformációk termékeként értelmezzék. Analóg nyomokat találunk két későbbi szóösszetételében, a „traumatikus progresszióban” és a „progresszív menekülésben” (Ferenczi, 1932/1996). Ferenczi az intelligenciát is a traumatikus koraérettség jelenségeként modellezi, amely a menekülés módjából és az ellenmegszállás logikájából fakad, az érzelmi szféra egyidejű regressziójával az embrionális, ember előtti és teremtményszerű minőségekbe: a szubjektum „egy alig intelligens, rémült állat szintjére redukálódik” (89.). Amikor azonban a *Klinikai naplóban* Ferenczi végül magát a férfiasságot is traumatikus tünetként írja le (251.), megközelítése eltér a *Katasztrófák* genitális elméletétől. A komikum helyébe a trauma pszichés következményeire irányuló élesebb figyelem lép. Az 1932-ben írt *Napló* a gyász könyve.

Bókay Antal fordítása

---

¹⁵ Ferenczi Abrahamra gyakorolt hatásáról lásd Goodwin, 2020.

Felhasznált irodalom

- Adorno, T.W.** (1973). *Philosophische Terminologie, vol. I.* Ed. R. zur Lippe. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Azzouni, S.** (2009). Wilhelm Bölsches 'Das Liebesleben in der Natur' und die Anfänge der Sexualwissenschaft. *Jahrbuch Literatur und Medizin*, 3: 13-38.
- Berentsen, A.** (1986). *Vom Urnebel zum Zukunftsstaat. Zum Problem der Popularisierung der Naturwissenschaften in der deutschen Literatur (1880–1910).* Berlin: Oberhofer.
- Berz, P.** (2012). Die Einzeller und die Lust. Bölsche, Freud, Ferenczi. In: C. Kirchoff & G. Scharbert (eds.), *Freuds Referenzen* (15-33). Berlin: Kadmos.
- Bölsche, W.** (1898/1900/1903). *Das Liebesleben in der Natur, vols 1/2/3.* Leipzig: Diederichs.
- Bölsche, W.** (1915). *Der Mensch der Zukunft.* Stuttgart: Franckh'sche Verlagshandlung.
- Bölsche, W.** (1934). *Was muß der neue deutsche Mensch von Naturwissenschaft und Religion fordern?* Berlin: Buchholz & Weißwange.
- Ferenczi S.** (1924). *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében – pszichoanalitikai tanulmány.* Ford. Kovács Frigyesné. Budapest: Filum, 1997.
- Ferenczi, S.** (1924). Versuch einer Genitaltheorie. In: S. Ferenczi: *Schriften zur Psychoanalyse, vol. 2* (317-400). Gießen: Psychosozial-Verlag, 2004.
- Ferenczi, S.** (1924). *Thalassa: A Theory of Genitality.* Trans. H. A. Bunker. London: Routledge, 2018.
- Ferenczi S.** (1930). A relaxáció elve és a neokatarzis. Ford. Kertész Tivadarné. In: Ferenczi S.: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (385-409). Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi, S.** (1932). *Ohne Sympathie keine Heilung: das klinische Tagebuch von 1932.* Ed. J. Dupont. Berlin: Fischer, 1988.
- Ferenczi S.** (1932). *Klinikai napló.* Ford. Vég Katalin. Budapest: Akadémiai, 1996.
- Ferenczi, S.** (1933). Freuds Einfluss auf die Medizin. In: S. Ferenczi: *Schriften zur Psychoanalyse, vol. 2* (290-302). Gießen: Psychosozial-Verlag, 2004.
- Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkal.** Szerk. Erős Ferenc, Kovács Anna. Ford. Bottka Petrik. Budapest: Thalassa Alapítvány, Imágó Egyesület, 2010.
- Freud, S.** (1905). Egy hisztéria-analízis töredéke. Ford. Lőrincz Zsuzsa. In: S. Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (17-110). Budapest: Cserépfalvi, 1993.
- Freud, S.** (1920). *Túl az örömelven. (A halálöszön és az életöszönök).* Ford. Kovács Vilma. Budapest: Világirodalom Könyvkiadó, 1923.

- Gilman, S. L.** (1993). *Freud, Race, and Gender*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Goodwin, T.** (2020). Translating the psychoanalysis of origins: Reflections on Nicolas Abraham's 'Introducing Thalassa' and Sándor Ferenczi's theoretical legacy. *Angelaki. Journal of the Theoretical Humanities*, 25(6): 122-136.
- Grubrich-Simitis, I.** (2007). Trauma oder Trieb – Trieb und Trauma: Wiederbetrachtet. *Psyche. Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*, 61(7): 637-656.
- Haeckel, H.** (1870). *Natürliche Schöpfungsgeschichte*. Berlin: Georg Reimer.
- Haeckel, H.** (1915). *Ewigkeit. Weltkriegsgedanken über Leben und Tod, Religion und Entwicklungslehre*. Berlin: Georg Reimer.
- Hagner, M. – Sarasin, P.** (2008). Wilhelm Bölsche und der 'Geist'. Populärer Darwinismus in Deutschland 1887–1934. Nach Feierabend. *Zürcher Jahrbuch für Wissensgeschichte*, 4: 47-68.
- Kelly, A.** (2011). *The Descent of Darwin: The Popularization of Darwinism in Germany 1860–1914*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Kleeberg, B.** (2005). *Theophysis. Ernst Haeckels Philosophie des Naturganzen*. Cologne, Weimar & Vienna: Böhlau.
- Pick, D.** (1993) *Faces of Degeneration: A European Disorder 1848–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rheinberger, H.-J. – Müller-Wille, S.** (2009). *Vererbung. Geschichte und Kultur eines biologischen Konzepts*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Roith, E.** (2008). Hysteria, heredity, and anti-Semitism. Freud's quiet rebellion. *Psychoanalysis and History*, 10(2): 149-168.
- Sarasin, P.** (2011). Zäsuren Biologischen Typs: Der Kampf ums Überleben bei Wilhelm Bölsche, H.G. Wells und Steven Spielberg. In: H. Schramm, L. Schwarte & J. Lazardzig (eds.), *Spuren der Avantgarde* (443-459). Berlin: De Gruyter.
- Schuller, K.** (2018). *The Biopolitics of Feeling: Race, Sex and Science in the Nineteenth Century*. Durham, NC: Duke University Press.
- Slavet, E.** (2009). *Racial Fever: Freud and the Jewish Question*. New York: Fordham University Press.
- Soreanu, R.** (2018). The psychic life of fragments: Splitting from Ferenczi to Klein. *The American Journal of Psychoanalysis*, 78(4): 421-444.
- Soreanu, R.** (2019). Sándor Ferenczi's epistemologies and their politics: On Utraquism and the analogical method. In F. Eros, A. Borgos, & J. Gyimesi (eds.), *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences* (95-106). Budapest & New York: Central European University Press.

- Sulloway, Frank J.** (1979). *Freud, a lélek biológusa: Túl a pszichoanalitikus legendán.* Ford. Siklaci István, Budapest: Gondolat, 1987.
- Thomé, H.** (2002). Weltanschauungsliteratur. Vorüberlegungen zu Funktion und Texttyp. In: F. Vollhart, H. Böhme, J. Schönert (eds.), *Wissen in Literatur im 19. Jahrhundert* (338-380). Tübingen: Max Niemeyer.
- Van Haute, P. – Geyskens, T.** (2012). *A Non-Oedipal Psychoanalysis? A Clinical Anthropology of Hysteria in the Works of Freud and Lacan.* Leuven: Leuven University Press.
- Willner, J.** (2020). Neurotische Evolution. Bioanalyse als Kulturkritik in Jenseits des Lustprinzips. *Psyche. Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*, 74(11): 895-921.
- Wilson, E.A.** (2015). *Gut Feminism.* Durham, NC & London: Duke University Press.